

Presentation of the system model of the ducational-ethical school
of Lieutenant General Martyr Haj Qassem Soleimani based on
the Foundation's data method

Bahram Moradi ¹, Hadi Noori², Jalal Torkashvand ³

Abstract

The opinions and thoughts of the thinkers and elites of a country can always play an important role in the realization of national interests and goals and outline how to realize them based on internal capacities. In the meantime, the school of Lieutenant General Haj Qassem Soleimani is the necessity of our country today due to the extensive attacks of the enemy, and it can be used as a practical model for the administrative and executive departments in the country. In this regard, this research has examined and analyzed the indicators of Haj Qassem Soleimani's educational school in Iran's J.A. system. The current research is applied research in terms of benefit and purpose, in terms of qualitative approach based on interpretative paradigm, and in terms of nature and type of study, it is exploratory. The research method of this research is "foundation data" based on which and in line with the goals of the research, it has been examined and analyzed in a purposeful and systematic manner in such a way that it is possible to extract, conceptualize, categorize and then model the extract of the training school of Lieutenant General Haj Qassem Soleimani. In this regard, in the first stage, 206 propositions were extracted in the form of 198 concepts. In the second stage, 32 subcategories were classified and counted. In the third stage, based on the model of Strauss Corbin's theory and its 6 main categories, the systematic model of Haj Qassem Soleimani's educational school has been presented to develop the country's political, cultural, security and defense doctrine and strategies in order to face the complex and combined enemy war.

Keywords: Shahid Soleimani, school, systematic model, foundation data, strategy.

Citation: Moradi, Bahram;Noori,Hadi;Torkashvand, Jalal (2025). Presentation of the system model of the ducational-ethical school of Lieutenant General Martyr Haj Qassem Soleimani based on the Foundation's data method; *Army Strategic Research Quarterly* 4(11). 113-134.

-
1. Ph.D.Political science. Secretary of the Objectives, Military Doctrines and Strategies Department of the Center for Strategic Studies of the Islamic Republic of Iran Army. (Responsible author)(Email: b.moradi53@gmail.com)
 2. Master of Information Technology, Researcher, Center for Strategic Studies, Tehran, Iran
 3. Assistant professor and academic staff of Imam Ali Afsari University

Received: 2024/04/26
Accepted: 2025/06/06

Article Type: Research - based

ارائه الگوی نظام‌مند مکتب تربیتی - اخلاقی سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی بر اساس روش داده بنیاد

بهرام مرادی*^۱، هادی نوری^۲، جلال ترکاشوند^۳

چکیده

آراء و اندیشه‌های متفکران و نخبگان یک کشور همواره می‌تواند در خصوص محقق شدن منافع و اهداف ملی نقش مهمی ایفا نموده و چگونگی تحقق آن‌ها را بر اساس ظرفیت‌های درونی ترسیم نمایند. در این میان، مکتب سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی، ضرورت امروز کشور ما با توجه به حجمه‌های گسترده دشمن است و از آن می‌توان به‌عنوان الگوی عملی در بخش‌های مدیریتی و اجرایی کشور بهره گرفت. این پژوهش، شاخص‌های مکتب تربیتی حاج قاسم سلیمانی را مورد بررسی و تحلیل قرار داده است. پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر رویکرد، کیفی بر پایه پارادایم تفسیری و از نظر ماهیت و نوع مطالعه، اکتشافی است. روش تحقیق این پژوهش «داده بنیاد» است که بر اساس آن و در راستای اهداف پژوهش به صورتی هدفمند و نظام‌مند به گونه‌ای که بتوان عصاره‌ی مکتب تربیتی سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی را استخراج، مفهوم‌سازی، مقوله‌سازی و سپس مدل‌پردازی نمود، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. در همین راستا، در مرحله اول، تعداد ۲۰۶ گزاره در قالب ۱۹۸ مفهوم استخراج شد. در مرحله دوم ۳۲ مقوله فرعی دسته‌بندی و احصاء گردیدند. در مرحله سوم بر اساس الگوی نظریه استراوس کوربین و ۶ مقوله اصلی آن، مدل نظام‌مند مکتب تربیتی حاج قاسم سلیمانی جهت تدوین دکترین و استراتژی‌های سیاسی، فرهنگی، امنیتی و دفاعی کشور در راستای مواجهه با جنگ پیچیده و ترکیبی دشمن ارائه گردیده است.

واژگان کلیدی: شهید سلیمانی، مکتب، مدل نظام‌مند، داده بنیاد، راهبرد.

استناد: مرادی، بهرام؛ ترکاشوند، جلال (۱۴۰۴). ارائه الگوی نظام‌مند مکتب تربیتی - اخلاقی سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی بر اساس روش داده بنیاد؛ فصلنامه پژوهش‌های راهبردی ارتش ۴(۱۱): ۱۳۴-۱۱۱.

۱. دانش آموخته دکتری علوم سیاسی. دبیر گروه اهداف، دکترین‌های نظامی و راهبردهای مرکز مطالعات

راهبردی آجا. (نویسنده مسئول) (com.gmail@53moradi.b)

۲. کارشناسی ارشد فناوری اطلاعات؛ پژوهشگر مرکز مطالعات راهبردی. تهران. ایران.

۳. استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه افسری امام علی (ع). تهران. ایران.

مقدمه

با وقوع انقلاب اسلامی، بازسازی هویت‌های فرهنگی و سیاسی به یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های سازمان‌های سیاسی - نظامی تبدیل شد و احیای ارزش‌های اسلامی و - تربیت بر اساس مکتب قرآن و اهل‌بیت - در دستور کار قرار گرفته است (خوشطینت، ۱۴۰۰: ۷۸).

در مکتب تربیتی اسلام، مفهوم تربیت اخلاقی و شخصیتی انسان از منظر آیات و روایات اهل‌بیت بررسی می‌شود و این پژوهش قصد دارد مکتب تربیتی شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی که زیرمجموعه‌ی مکتب انقلاب اسلامی است را مورد بررسی قرار دهد. شهیدانی همچون حاج قاسم سلیمانی، شهید صیاد شیرازی، شهید عباس بابایی، شهید احمد کشوری و ... از تربیت‌یافتگان مکتب انقلاب اسلامی هستند که توسط امام خمینی (ره) پایه‌گذاری و توسط امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به دوران اوج خود رسیدند. برای تبیین ویژگی‌های شخصیتی و نهادینه ساختن راه و روش و سلوک این شهید گران‌قدر و والامقام ضروری است به حیات ارزشمند آن به چشم یک مکتب نگاه شود. فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی) نیز در خصوص سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی می‌فرمایند: «سردار شهید عزیز ما را به چشم یک مکتب، یک‌راه، یک مدرسه‌ی درس‌آموز، با این چشم نگاه کنیم آن وقت اهمیت این قضیه روشن خواهد شد» (بیانات فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی) در نماز جمعه تهران، ۱۳۹۸/۱۰/۲۷). لذا، در شرایط کنونی که کشورهای غربی درصد در هم شکستن روحیه و اراده کشورهای مستقل هستند (عراقی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۴۴)؛ و خبری از تیر، تفنگ، تانک و موشک و... نیست (Baris، ۲۰۲۳: ۴۱) تبیین ابعاد نظامی، شخصیتی و تربیتی و ... شهید سلیمانی، در قالب مکتب، امری ضروری به نظر می‌رسد؛ بر این اساس، مسئله اصلی این پژوهش پی بردن به مولفه‌ها و ابعاد مکتب سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی و ارائه الگوی نظام‌مند مکتب تربیتی - اخلاقی ایشان است.

ادبیات نظری و پیشینه

پیشینه تحقیق

با بررسی‌های صورت گرفته، برخی از پژوهش‌ها در خصوص شهید سلیمانی به شرح ذیل است:

بابایی طلائی (۱۳۹۹) در مقاله «اصول راهبردی حاکم بر مکتب سلیمانی» پژوهش ما را به اصولی هدایت کرد که رعایت آن، ما را به همان جایگاه و مقامی می‌رساند که این شهید

بزرگوار رسانده، اساس و اصولی که محدوده زمانی، مکانی، قومیتی و مذهبی ندارد؛ بلکه ناظر بر هویت و حقیقت انسانی است. این اصول در چهار مؤلفه اساسی که تشکیل دهنده رفتار آدمی است تجمیع شده که شامل: اصول دانشی و معرفتی، اصول ارزشی و انگیزشی، اصول الگویی و اصول نمادی.

ردایی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله «مکتب شهید سلیمانی، منظومه عملی مسئولیت اجتماعی مدیران جهادی» که شهید حاج قاسم سلیمانی با اعمال یک مدیریت جهادی و انقلابی نقش مؤثر و کلیدی در ترجمان دوباره عمل به مسئولیت اجتماعی و زنده نگه داشتن این توصیه دینی و اسلامی نسبت به هموعان و ملل اسلامی در جغرافیای جهان اسلام داشت. اسکندری و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله «طراحی الگوی خود مدیریتی با تأکید بر مکتب فکری شهید حاج قاسم سلیمانی با رویکرد تحقق حاکمیت منابع انسانی» ابعاد طراحی الگوی خود مدیریتی به منظور تحقق حاکمیت منابع انسانی با تأکید بر مکتب فکری شهید قاسم سلیمانی را در پنج مقوله: مدیریت روحی- روانی (خودشناسی، خودارزیابی، خودکنترلی، خودباوری و قوه تفکر)، مدیریت فیزیکی- جسمی (تحرک جسمی، آراستگی جسمی و سلامت جسمی)، مدیریت رفتاری- شخصیتی (ویژگی‌های باطنی و ویژگی‌های ارتباطی)، مدیریت معنوی- اعتقادی (نگرش معنوی- اعتقادی و رفتار معنوی- اعتقادی) و مدیریت خودآموزی توسعه فردی و توسعه تخصصی) تقسیم بندی کرد.

ظاهری (۱۳۹۹) در مقاله «ارائه الگوی مدیریتی مطلوب برای مدیران عالی در جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سبک مدیریت شهید سلیمانی» به این نتیجه می‌رسد که مدیران عالی از ویژگی‌هایی همچون روحیه انقلابی، وحدت‌آفرینی بین مسئولان و مسئولیت‌پذیری این شهید تأثیر بیشتری بپذیرند.

ترابی کلاته قاضی (۱۴۰۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «مؤلفه‌های اخلاق حکمرانی در مکتب شهید سلیمانی» که شهید سلیمانی را می‌توان الگو و مصداقی برای گزاره «حکمران مسلمان انقلابی» دانست و مؤلفه‌های اخلاق حکمرانی شهید سلیمانی از قبیل: ارزش‌گرا و اصول‌مدار، استکبارستیز، امام باور و امام‌یاور، پاسدار انقلاب و نظام، تواضع و احترام، خادم، شخصیت جامع، شهادت طلب، تقید و تشریح اسلامی و دینی و روحیه انقلابی و جهادی و... می‌باشد.

در مجموع، تاکنون پژوهشی که هم از نظر موضوعی و هم از نظر چارچوب نظری با موضوع و چارچوب این پژوهش همراستا باشد، یافت نشد و فقط برخی از پژوهش‌ها به مباحث نظری این موضوع پرداخته‌اند.

مبانی نظری

الف - مکتب

در طول دوره رنسانس غربی، که در اروپا از قرن ۱۴ تا قرن ۱۷ میلادی ادامه یافت، تأثیرات عمیقی بر مکتب‌های آموزشی داشت و اساسی‌ترین تغییرات را در تربیت و آموزش در اروپا ایجاد کرد، که بسیاری از آنها هنوز هم در آموزش مدرن به کار می‌روند (Catan, ۲۰۲۲: ۱۲۳).

غربی‌ها برای این مفهوم، واژه (school) را انتخاب کردند (دیویس، ۱۳۸۷: ۱۷۱). در زبان عربی و فارسی، مکتب بیشتر به معنای اسم مکان (مکان نگارش و آموزش علم) به کار رفته است. (هدایتی، ۱۴۰۱: ۱). در ادبیات سیاسی مکتب را مجموعه‌ای تعریف می‌کنند که به تفسیر انسان و جهان پرداخته و در واقع مکتب مجموعه جهان‌بینی و ایدئولوژی یک انسان است (آقانظری و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۸). شهید مطهری مکتب را معادل «ایدئولوژی» دانسته و آن را مجموعه‌ای منظم و روشمند از گزاره‌هایی تعریف می‌کند که خطوط کلی و اصلی زندگی انسان را نشان می‌دهد (مطهری، ۱۳۹۵: ۵۶). رهبر معظم انقلاب (مدظله العالی) نیز مکتب را در معنای عام خود برای توصیف «نظام فکری و عملی در جهت رفع نیازهای زندگی بشر» و در معنای اخص «دین و آیین» خداوند که از طریق پیامبر به دست بشر رسیده است تعریف نموده اند (نجان‌طوسی، ۱۳۹۹: ۷).

در این پژوهش مقصود ما از مکتب، «مجموعه افکار و آرای منسجم و نظام‌مندی که، ضمن دربرداشتن ویژگی الهام بخش برای دیگران و ارائه دستورالعمل، دارای حدود و ضوابط مشخصی است که آن را از سایرین متمایز می‌سازد». همچنین مقصود از مکتب شهید سلیمانی «نظام فکری، عقیدتی، ارزشی، رفتاری، سبک و روش زندگی و عمل این شخصیت‌ها در طول حیات آن‌ها است».

ب) مکتب تربیتی - اخلاقی در اسلام:

تدوین مکتب تربیتی - اخلاقی یک دین، مانند مکتب فقهی آن، نیازمند دسترسی به متون مقدس، تردیدناپذیر و غیرقابل خدشه است تا بتوان بر پایه‌ی آن با عملیاتی اجتهادی،

تعاریف، غایات، اهداف، مبانی و اصول بنیادین آن را اجتهاد و استخراج نمود. (رحیمیان، ۱۳۸۹: ۷۰) مکتب شیعه اثنی عشری، در بین دیگر فرق، از این امتیاز برخوردار است که توانسته از علم خدشه‌ناپذیر معصوم در طی بیش از ۲۵۰ سال بهره‌مند گردد. بنابراین یکی از مهم‌ترین رسالت‌های ائمه‌ی معصومین در مکتب شیعه، یعنی دسترسی بشر به علم معصوم را، که مستلزم تفصیل و تفسیر مجملات قرآنی است، در زمان معقول و قابل توجهی گسترش دهد. این زمان نزد اهل سنت به حدود ۲۳ سال تقلیل یافته است. نکته‌ی مهم در تفکر شیعی نقش محوری امام علی بن ابی طالب (علیه السلام) در تدوین و بنیانگذاری مکاتب حکمی- کلامی، اخلاقی- تربیتی و فقهی- حقوقی مکتب شیعی است که برآورد این نقش محوری در هر کدام از ابعاد مزبور نیازمند بحثی مجزا است. (رحیمیان، ۱۳۸۲: ۲) در این تحقیق برای تعریف واژگان عملیاتی مباحث به بررسی پایه گذاری مکتب تربیتی- اخلاقی اسلام توسط امیرالمؤمنین (علیه السلام) آن گونه که در نهج البلاغه انعکاس یافته می‌پردازیم و ابعاد همه جانبه‌ی آن را به اجمال مورد ارزیابی قرار می‌دهیم.

امیرالمؤمنین (علیه السلام)، در این زمینه، گنجینه‌ای از احادیث و کلمات قصار راهنما باقی گذاشته‌اند که برای نمونه مواردی از اهتمام امام به به آنها ذکر می‌کنیم.

الایمان معرفه بالقلب، و اقرار باللسان، و عمل بالارکان؛ ایمان، شناختن به دل است و اقرار به زبان و با اندام‌ها بردن فرمان (نهج البلاغه، حکمت ۲۲۷). این تعریف بیانگر نقش مهم قلب و باور قلبی، عمل و تجلی باور در رفتار، زبان و اقرار زبانی در پیدایش و رشد پدیده‌ی ایمان در نفس فرد است که در کنار جمله‌ای دیگر که فرمودند: الایمان علی اربع دعائم: علی الصبر، والیقین، و العدل، والجهاد...؛ ایمان بر چهار پایه استوار است: بر شکیبایی و یقین و داد و جهاد (نهج البلاغه، حکمت ۳۱)

در مورد زهد نیز می‌فرمایند: افضل الزهد اخفاء الزهد؛ برترین پارسایی نهفتن پارسایی است (نهج البلاغه، حکمت ۲۸) در این کلام زهد را امری درونی، یعنی عدم دلبستگی به دنیا، که اثر آن برطبق آیات قرآنی عدم تأسف فرد از آنچه از او فوت شده و از دست رفته و نیز عدم ذوق زدگی و شادی مفرط از آنچه به دست آمده است، می‌باشد. البته به هیچ وجه میزان مالکیت معیاری برای زهد تلقی نشده، بلکه دلبستگی به آن (که مایه‌ی تأسف یا شادی فرد شود) به عنوان ملاک مطرح شده است. همچنانکه به آفت اصلی زهد یعنی ریا و عجب که مایه‌ی ارائه و نشان دادن زهد به دیگران می‌باشد نیز اشاره شده است.

ج) تربیت و اصول آن:

تربیت در لغت از ماده «ربا» به معنی «زاد و نما»؛ افزایش یافت، نمو کرد، گرفته شده است. هم‌چنین تربیت از کلمه «ربّ» به معنی مالک، سید و مربی اشتقاق می‌یابد و این‌گونه معنی می‌شود: انجام وظیفه کردن به شیوه نیکو و پسندیده (انصاری، ۱۳۹۸: ۴۶۶). می‌توان تربیت را این‌گونه تعریف کرد: تربیت عبارت است از انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت، تا بتواند استعدادهای نهفته‌اش را در تمام ابعاد وجودی خویش به‌طور هماهنگ پرورش داده و شکوفا سازد و به‌سوی هدف و کمال مطلوب، به تدریج حرکت کند. مهم‌ترین اصولی که در این زمینه می‌توان از متون دینی استخراج کرد عبارتند از:

۱. اصل خدامحوری: مهم‌ترین اصل ایجاد تمایز تربیت دینی از دیگر رویکردهای تربیتی به شمار می‌آید.
۲. اصل تعبدمداری: تعبد در عمل تربیتی عبارت است از: «به کارگیری دستورهای الهی (امر و نهی) در تربیت متربی، اعم از این که دستورهای مزبور در گستره اهداف تربیت باشد یا در روش‌ها و یا هر بخش دیگر» در قرآن آیاتی یافت می‌شود که گردن نهادن به عمل را صرفاً منوط به امر الهی کرده است. از آن جمله سوره مبارکه انعام، آیات ۴، ۷۴ و ۱۶۳ اشاره نمود.
۳. متربی محوری: تربیت دینی در عین حال که انسان را به سوی خدا سوق می‌دهد، تأمین‌کننده‌ی نیازهای اوست؛ شایان ذکر است که دیدگاه تربیتی دین درباره‌ی تعالی جویی انسان به سوی خدا، با توجه به توانایی‌ها و محدودیت‌های حاکم بر وی تبیین می‌شود و هرگز خارج از استعداد و آمادگی او تکلیفی بر او تحمیل نمی‌شود.
۴. زندگی محوری: تأکید بر رشد اجتماعی یکی از مهم‌ترین دستاوردهای این اصل است.
۵. فردمحوری: مفاهیم و اصطلاحاتی از قبیل تهذیب، تزکیه، تذکر، تأدیب و ... در فرهنگ اسلامی، از نوعی رویکرد اصلاحی و تربیتی به فرد انسانی حکایت می‌کند.
۶. عمل‌گرایی: آگاهی و معرفت دینی در صورتی با شخصیت فرد عجین می‌شود و در او تأثیر می‌گذارد که با عمل وی مقرون گردد؛ از این رو، یک مربی موفق کسی است که همواره با توجه به ظرفیت و استعداد متربی او را وادار به عمل کند.

۷. اخلاق مداری: مقصود از تمام معارف دینی و انجام مناسک و شعایر، ایجاد تحول اخلاقی در انسان است، به نحوی که اگر عناصر معرفتی و عبادی در دین نتوانند در حوزه اخلاقی تأثیر بگذارند، به کمال خود دست نیافته‌اند.

۸. سعی محوری: سعی و کوشش از دو جهت در امر تربیت مورد توجه است: ۱. تقویت اراده به نحو مطلق؛ ۲. تقویت اراده به نحو خاص و انجام عملی مشخص.

۹. اعتدال گرایی: اصل اعتدال‌گرایی بیانگر رعایت اعتدال و توازن در تربیت انسان و پرهیز از هر گونه افراط و تفریط است.

۱۰. محبت محوری: اساس تربیت دینی بر محور برانگیختن حبّ و علاقه‌ی انسان و ایجاد وابستگی و تعلق خاطر در او شکل می‌گیرد.

۱۱. نظارت مداری: نظارت دینی، نظارتی آگاهانه و هوشیارانه است که متربی می‌داند همواره رفتار و حرکات او تحت نظارت دقیق الهی است و در آینده باید پاسخگوی اعمال و رفتار خود باشد.

۱۲. خوف و رجا: خوف و رجا در تربیت دینی مکمل یکدیگرند و انسان را از یأس و غرور پیراسته و به تواضع و امید آراسته می‌سازند. وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ؛ و به کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته انجام داده‌اند، مژده ده که ایشان را باغ‌هایی خواهد بود که از زیر درختان آن جویبار روان است (سوره مبارکه بقره، آیه ۲۵) وَ يَا آتَا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَ يَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا؛ ما شما را از عذابی نزدیک هشدار دادیم: روزی که آدمی آنچه را که با دست خویش پیش فرستاده است بنگرد؛ و کافر می‌گوید، کاش من خاک بودم (سوره مبارکه نبأ، آیه ۴۰).

۱۳. مرگ اندیشی (فناپذیری دنیوی): در اسلام، روحیه آرزوگرایی‌های بی حد و حصر و دست‌نیافتنی از خطاها و گناه‌های انسان است.

۱۴. آرمان‌گرایی: تربیت دینی بر اساس آرمانی مشخص و هدف‌گایی مذکور انجام می‌پذیرد و در چارچوب آن اقدامات مربوط به انتخاب هدف‌ها و اتخاذ رویه‌های تربیتی صورت می‌پذیرد.

۱۵. آخرت اندیشی: مفاهیم دینی مشحون از یادآوری سرای جاوید و ایجاد تنبه در انسان نسبت به آن است. وَ اتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَ لَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَ لَا هُمْ يُنصَرُونَ؛ و بترسید از روزی که هیچ کس عذاب خدا را از کسی دفع

نمی‌کند، و نه از او شفاعتی پذیرفته، و نه به جای وی بدلی گرفته می‌شود، و نه یاری خواهد شد (بقره، آیه ۴۸)

د- مکتب سازی در انقلاب اسلامی

امام خمینی (ره) را به حق باید بزرگ‌ترین احیاگر دین و تفکر دینی و سیاست دینی و معنویت در جهان معاصر و معمار و پایه‌گذار انقلاب اسلامی ایران و انقلاب‌های اسلامی آینده در سطح دنیای اسلام دانست. (ذاکری، ۱۳۹۸: ۳۱)؛ آن حضرت با دیدی عقلی، استدلالی، اجتهادی و نوآورانه و با هوشیاری، شجاعت و درایت تمام، متوجه حال و آینده بود. یکی از آثار و برکات انقلاب اسلامی مکتب‌سازی در آن است. معمار این مکتب‌سازی امام خمینی (ره) هستند. امام خمینی (ره) پس از پنج دهه حکومت پهلوی‌ها یک‌بار دیگر مکتب اسلام را احیا و بر پایه آن نظام اسلامی را مستقر نمود (فرائی، ۱۳۹۷: ۹۵-۷۵). به همین خاطر، کوشیدند تا مفهوم مکتب اسلام و مکتب اهل بیت را در جامعه ایرانی، احیا نمایند. (امام خمینی (ره)، جلد ۱۰: ۴۴۸). ایشان معتقد بودند: «اسلام مکتب تحرک است و قرآن کریم کتاب تحرک، تحرک از طبیعت به غیب، تحرک از مادیت به معنویت، تحرک در راه عدالت، تحرک در برقراری حکومت عدل ...» (باقری دولت‌آبادی، ۱۴۰۰: ۳۲).

امام خمینی (ره) همانند بنیادگرایان، شعار بازگشت به اسلام اصیل و «ناب محمدی» (موثقی، ۱۳۹۷: ۴۷۵) و اصول و ارزش‌های فراموش‌شده‌ی آن و الگوهای صدر اسلام را سر می‌داد، ولی با مایه‌های عقلی، فلسفی و اجتهادی نوآورانه، خواهان احیای تفکر دینی و دگرگونی اساسی و بنیانی و رادیکال در روابط و مناسبات حاکم و تغییر انقلابی وضع موجود و در پیش گرفتن راهی مستقل و اسلامی، برای نوسازی و توسعه به‌منظور نیل به وضع مطلوب و جامعه و دولت آرمانی نیز بود. (زارعی، ۱۴۰۲: ۱۰۲).

در حقیقت باید گفت کاری که امام خمینی (ره) در ایران انجام داد و او را از سایر رهبران انقلابی در جهان، متمایز ساخت این بود که، دست به نوعی مکتب‌سازی زد. مکتبی که امام خمینی (ره) بر پا ساخت از درون آن مکتب‌های دیگری همچون مکتب آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) و مکتب شهید سلیمانی متولد شد. مکتب‌هایی که همپای زمان در حال رشد و بالندگی است و برحسب مقتضیات زمان و مکان به بازتولید خود پرداخته و برای مشکلات پیش روی جمهوری اسلامی راهگشایی ملی نماید.

اهمیت و ضرورت پژوهش

بررسی و تحلیل مکتب شخصیت‌هایی همانند سپهبد شهید سلیمانی به ما کمک می‌کند تا درک و پیش‌بینی بهتری از شخصیت ایشان داشته باشیم همچنین بررسی مکتب سپهبد شهید سلیمانی به کارکنان نیروهای مسلح این امکان را می‌دهد که الگوهای شخصیتی و عملکردی آن‌ها را درک نموده و از آن برای در پیش گرفتن روش و منش صحیح خدمتی یاری جویند. بنابراین بررسی ابعاد مختلف زندگی، خدمات، مبارزات و ایثار و فداکاری‌های این شهید بزرگوار در راه دین و ارزش‌های انقلاب، همه سراسر درس‌آموز است که باید همواره به نحو مناسب برای مردم و جوانان ترسیم و برای ترویج آن اقدامات لازم توسط نهادها و رسانه‌های گروهی در درون سازمان صورت گیرد.

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق این پژوهش توصیفی-تحلیلی با رویکرد تحلیل کیفی است که در آن برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نظریه «داده بنیاد» استفاده می‌شود. این مطالعه از نظر هدف، اکتشافی و به دنبال ایجاد دانش و بصیرت و درک بهتر از پدیده مورد بررسی است. در خصوص پایایی هر سه گام ۱- کدگذاری باز، ۲- کدگذاری محوری و ۳- کدگذاری انتخابی متن خوانش شده بیانات، توسط سه نفر از پژوهشگران در مراحل مختلف کدگذاری، استخراج مفاهیم و احصاء مقوله‌ها صورت گرفته و نتایج به دست آمده با هم همپوشانی کاملی داشته است. لازم به ذکر است در استخراج و احصاء مفاهیم و مقوله‌های به دست آمده، دیدگاه تکمیلی ۶ نفر از صاحب‌نظران لحاظ گردیده است. ابزار گردآوری داده‌های پژوهش حاضر، شامل فیش‌برداری (کتابخانه‌ای)، استفاده از مراجع و منابع علمی و همچنین دیدگاه مسئولان مربوطه از وبگاه‌های رسمی و معتبر مورد خوانش قرار گرفته و از طریق سازمان‌دهی و ارتباط داده‌ها با یکدیگر مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش روش داده بنیاد است.

یافته‌های پژوهش

مرحله اول: کدگذاری باز شامل: استخراج کدها و احصاء مفاهیم در همین راستا در مرحله اول در راستای کدگذاری باز شاخص‌های تربیتی و اخلاقی مکتب سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی، فیش‌برداری مطالب و کدگذاری باز آن‌ها برای تعیین

مفاهیم شاخص حاوی پیام صورت گرفته است. در این مرحله تعداد ۲۲۳ گزاره در قالب ۱۹۸ مفهوم استخراج گردیده است.

مرحله دوم: کدگذاری محوری

در این مرحله مقوله‌ها و مفاهیم مکتب تربیتی حاج قاسم سلیمانی احصاء گردیدند. مقوله‌های اصلی مکتب تربیتی و اخلاقی سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی عبارت‌اند از:

۱- ایمان به وحدانیت و یگانگی خدا؛ ۲- بصیرت سیاسی و دینی؛ ۳- عشق به اسلام ناب؛ ۴- عشق به اهل بیت (ع)؛ ۵- اخلاق مداری و معنویت؛ ۶- دنیاگریزی؛ ۷- پافشاری بر ارزش‌های دینی و انسانی؛ ۸- عقلانیت سیاسی؛ ۹- دشمن شناسی؛ ۱۰- خادم مردم؛ ۱۱- مدیریت جهادی؛ ۱۲- تعامل با دولتمردان؛ ۱۳- ارتباطات اجتماعی؛ ۱۴- ولایت مداری؛ ۱۵- آشنایی با ابزار و فنون دیپلماسی و سیاست خارجی؛ ۱۶- مقاومت و ایستادگی؛ ۱۷- اخلاص. بر اساس روش تحقیق و تجزیه و تحلیل صورت گرفته در این پژوهش یافته‌های زیر حاصل گردیده است:

جدول (۱) شرایط زمینه‌ای

مفاهیم	مقوله	بعد
اخلاص و اصول دین	ایمان به وحدانیت و یگانگی خدا	شرایط زمینه‌ای
معرفت ناشی از تصور توحیدی		
دعاهای توحیدی (کمیل، سماوات و ...)		
مأنوس شدن با قرآن کریم		
پرستش و عبودیت خدا		
خلوت با خدا، داروی آرام بخش		
عزت دو دنیا		
خداشناسی و دوری از گناه و معصیت		
زهد و پاکدامنی		

تسلیم و رضای انسان		
بی‌نیازی از دیگران		
توسل به حضرت زهرا (س)	بصیرت سیاسی و دینی	
ولایت مداری		
اسوه مقاومت در برابر استکبار		
زدودن غبار غربت از اسلام		
دادن عزت به مظلومان و مستضعفان	عشق به اسلام ناب	
حمایت از حقوق مظلومان و مستضعفان		
صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی		
ظلم ستیزی		
عدالت خواهی		
امید بخشی		
از بین بردن جهل و ترس		
درهم شکستن توطئه‌های شرق و غرب و نترسیدن از هیاهوی دشمن		
تسلط به زبان عربی و ارتباط مآثر با مسلمانان و رزمندگان جبهه مقاومت		
دستیابی به آزادی حقیقی		
تاکید بر سیره حضرت زهرا (س)		عشق به اهل بیت (ع)
زیارت و توسل به معصومین (ع)		
برگزاری مجالس روضه خوانی		

خلقیات فاضله	اخلاق مداری و معنویت	
رسیدن به کمال حقیقی		
هجرت از دل‌بستگی‌ها		
خضوع و فروتنی		
غلبه بر هوای نفس		
تعبد و دنیاگریزی		
اخلاص		
جهاد برای تربیت نفس		
تاکید بر حدود الهی		
عدم تعدی به دیگران		
تربیت پاک		
دوری از خود بزرگ بینی		
دفاع مقدس تجلی حقیقی اسلام ناب		
توجه ویژه به مستحبات		
ساحت ملکوتی انسان		
تاکید بر عالم غیب		
مقام قرب الهی		
توجه بر ادعیه ائمه اطهار (ع)		
مقید به ادای نماز شب		
مطالعه کتب دینی و اعتقادی و اهل علم و مطالعه در همه حوزه‌ها		

عبادت عالی‌ترین شکل ارتباط خدا و انسان		
قناعت	دنیاگریزی	
اکتفا به حداقل‌ها		
دوری از تجمل‌گرایی		
استفاده درست از نعمت‌های مادی		
رعایت حد اعتدال		
جلوگیری از اسراف و ریخت و پاش		
سرباز صفر		
قابلیت‌ها و استعداد‌های انسانی		
رسالت انسانی - الهی		
پایبندی به اصول انقلاب		
امانت الهی		
ولایت فقیه نسخه نجات بخش		
مراقبت از اصول		
راستگویی و امانت داری		

جدول (۳) مقوله محوری

مفاهیم	مقوله	بعد
دوری از حزب و جناح‌های سیاسی	عقلانیت سیاسی	
تاکید بر انقلابی‌گری		
پایبندی به خط نوزانی امام (ع) ^(۵)		

دوری از سیاست بازی		شرایط مداخله‌گر
عدم تضعیف دین و انقلاب		
تاکید بر وحدت حول اصول انقلابی		
داشتن شجاعت و تدبیر		
آگاهی داشتن از جریان‌های سیاسی	دشمن شناسی	
بی اعتمادی به غرب		
مقاومت در برابر استکبار و شکست دادن آن	خادم مردم	
زدودن محرومیت از شهرها و روستاها		
شروع اردوهای جهادی		
صدور انقلاب اسلامی		
جذابیت انقلاب اسلامی	مدیریت جهادی	
جهاد با نفس		
ریاضت عرفانی		
تکلیف‌گرایی		
اطمینان به سنن الهی		
رعایت اصل غافاگیری		
تایک بر ارزش‌های بومی و داخلی		
نگرش توحیدی		
جسارت در اتخاذ تصمیمات خارق العاده		
اتکا به جوانان		

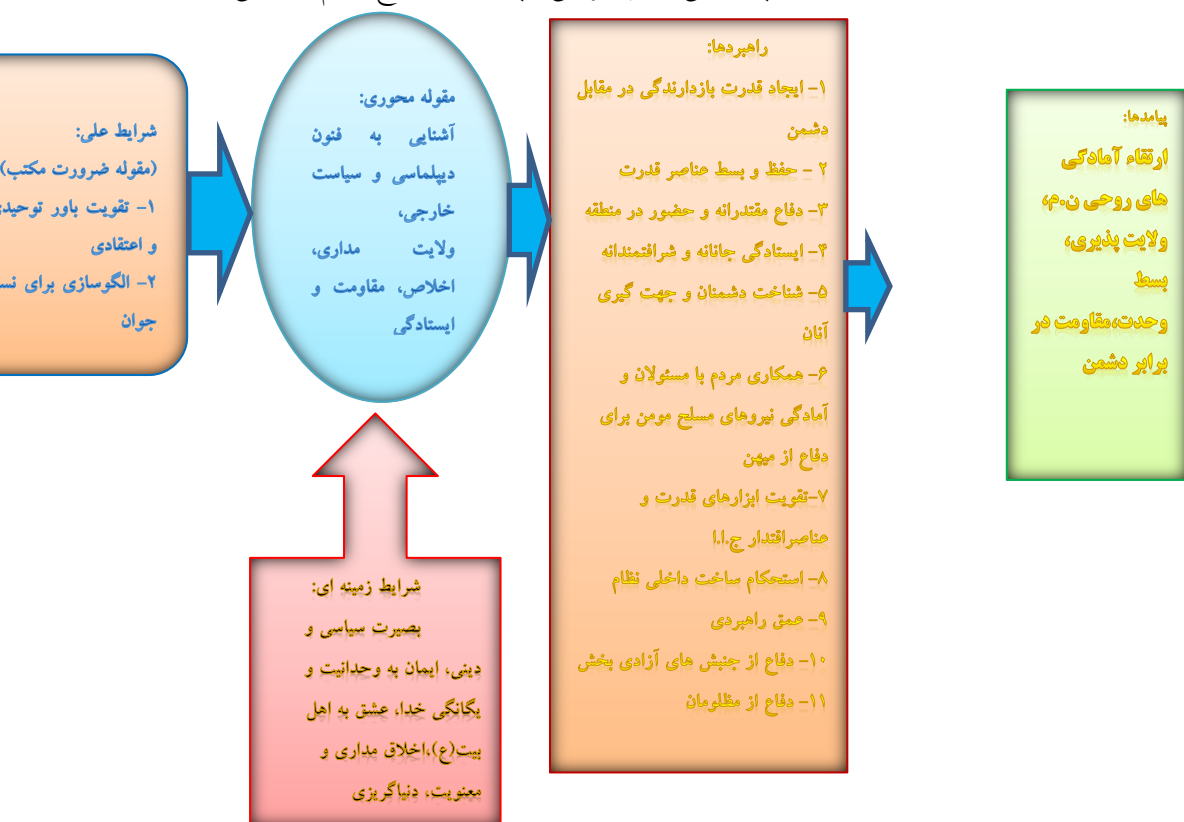
خلوص نیت		
التزام به ولایت امر		
جهاد در راه خدا		
بالندگی جبهه مقاومت		
تمسک به آیات الهی		
عبادت یعنی خادم مردم بودن		
برآورده کردن نیاز برادر مؤمن		
افزایش اعتماد و مشارکت مردم با حضور مستمر ایشان در همه صحنه‌ها		
توسعه ارزش‌های دینی		
دوست داشتن مردم		
جان فدای ملت	تعامل با دولت مردان	
دیدار از خانواده شهدا و جانبازان	و ایجاد سرمایه اجتماعی در	
خدمت به عزاداران اهل بیت (ع)	بین مردم و مسئولین	
دفاع از ملت		
تاکید بر مردم داری		
جانفشانی در راه امنیت کشور و مردم		
اعتقاد صادقانه به نقش مردم		
تجلیل مردم از قهرمان ملی		
فشارهای ذی نفعان	ارتباطات اجتماعی	

عمل به تکلیف		
عملکردن به دستورات اجتماعی قرآن کریم		
تحقق بیداری اسلامی		
خنثی کردن نقشه‌های شوم دشمن		

مرحله سوم، کدگذاری انتخابی

در راستای گام سوم در این پژوهش مدل نظام‌مند مستخرج از نرم‌افزار از مکتب تربیتی سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی ارائه گردیده است. در این خصوص در ابتدا جدول نهایی استخراج‌شده مکتب تربیتی و اخلاقی سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی شامل مقوله‌های اصلی و مفاهیم آورده شده و در ادامه مدل نظام‌مند ارائه گردیده است.

مدل پارادایمی مکتب تربیتی سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی

بحث و نتیجه‌گیری:

مکتب سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی، موضوعی اساسی و تعیین‌کننده در رفتار و عملکرد دفاعی نیروهای مسلح به شمار می‌رود. ایشان به عنوان یک فرمانده نظامی برجسته، رهبری استراتژیک را، در جبهه‌های مختلف در منطقه داشته است، به ویژه در مبارزه با گروه‌های تروریستی داعش. تا جایی که امروز در سراسر جهان ایشان را به‌عنوان سردار مقابله با ظلم جبهه استکبار جهانی و دفاع از مظلومان و مستضعفان می‌شناسند. مکتب تربیتی حاج قاسم سلیمانی به طور گسترده‌ای با مبارزه و مقاومت در برابر تهدیدات خارجی و حمایت از جبهه‌های مقاومت در جهان اسلام مرتبط است. این مکتب همواره در تلاش برای تحقق اهداف استراتژیک و سیاسی ملی و اسلامی ایران بوده است. به عبارت دیگر، می‌توان گفت مکتب تربیتی شهید سلیمانی چراغ راهی است که اساس منش، شخصیت و رفتار نظامی و چگونگی تأمین امنیت، استواری و گسترش قدرت با دارندگی کشور بوده است و مشخص‌کننده مسیر جهاد با استکبار جهانی و زمینه‌ساز حرکت به سمت تمدن نوین اسلامی و احیاء آن می‌باشد. شهید سپهبد سلیمانی در سایه مکتب امام (ره) و رهبر انقلاب (مدظله العالی) رشد کرد، به بلوغ رسید و جهانی را تحت تأثیر خود قرار داد و به تعبیر رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله العالی) تبدیل به یک جریان و چهره بین‌المللی مقاومت شد و مسیر دفاع از اسلام و آرمان‌های بلند انقلاب و خط جهاد و مقاومت را با شهادت و خون خود طراحی کرد. بنابراین، مکتب تربیتی ایشان را باید به عنوان بخشی از نیاز فرهنگ هویتی جمهوری اسلامی ایران برای کنترل و مقابله با تهدیدات دانست. شهید سلیمانی یک مکتب زنده و پویا است و تلاش همه جانبه برای آزادی و ایجاد ثبات و امنیت در منطقه بویژه سوریه، بحرین، عراق، لبنان، فلسطین و نابودی گروهک‌های تروریستی از جمله داعش جنایتکار، بخشی از خدمات و کارنامه این شهید والامقام در سایه ولایت‌مداری و دین‌داری است و اگرچه آمریکای جنایتکار یکی از یاران وفادار انقلاب اسلامی را از کشور گرفت، اما راه شهید سلیمانی پایان نیافتنی است و تا سرنوشتی کامل استکبار و صهیونیسم و سپردن پرچم ایثار و شهادت به دست صاحب اصلی آن حضرت ولیعصر (عج) با اقتدار ادامه می‌یابد چون هزاران سلیمانی دیگر در صحنه مقاومت حضور دارند. حاج قاسم تربیت یافته مکتب امام حسین (ع) و عاشورا است و ترویج مکتب سردار سلیمانی صیانت از شعائر انقلاب اسلامی و گام بلندی در راستای صیانت از شعائر انقلابی و اسلامی است که باید با قدرت در جامعه دنبال شود. در راستای تدوین نظام‌مند منظومه‌ی نگرش‌ها و بینش‌های

مکتب تربیتی شهید سلیمانی در قالب روش نظام‌مند داده بنیاد در این خصوص با هدف پاسخ به سؤالات تحقیق سه گام: (۱) گام اول برای شناسایی شاخص‌ها و مفاهیم مکتب شهید سلیمانی، (۲) گام دوم کدگذاری محوری برای تعیین مولفه‌های اصلی (۳) و گام سوم کدگذاری انتخابی برای رسیدن به مدل و الگوی «نظام‌مند» مکتب تربیتی سپهبد شهید سلیمانی انجام گرفته است. در مرحله تعداد ۲۲۳ شاخص شناسایی شد. پس خوانش مجدد کدها و شاخص‌ها، تعداد ۱۹۸ مفهوم اصلی حاصل گردید. و در گام نهایی پس از خوانش هدفمند و دقیق مفاهیم به دست آمده، و چینش و کدگذاری محور مفاهیم کلیدی، تعداد ۳۲ مؤلفه (مقوله) فرعی و ۶ مقوله اصلی احصاء گردید. از منظر اهمیت و تأکید بیشتر، عوامل بسترساز و زمینه‌ای در مکتب سپهبد شهید سلیمانی با بیشترین تعداد گزاره (یعنی ۶۳ شاخص) از اهمیت بیشتر بالاتری برخوردار است و مقوله‌های محوری و مداخله‌گر به ترتیب با تعداد ۴۲ و ۴۶ شاخص در اولویت بعدی قرار دارند. الگوی مکتب تربیتی سپهبد شهید سلیمانی برگرفته از مدل نظام‌مند «استراوس-کوربین»- ترسیم و ارائه شده است. در پایان مکتب حاج قاسم ضرورت امروز کشور است و از آن می‌توان به عنوان الگوی عملی بخش‌های مدیریتی و اجرایی کشور بهره برد. مکتب حاج قاسم از منش و رفتار فرماندهی می‌گوید که نمونه یک انسان مؤمن عاشق است، نظامی که خالصانه عاشق شهادت و ولایت بود، خود را سرباز ولایت می‌دانست و تمام زندگی‌اش را وقف خدا و خدمت به مردم کرده بود. نتیجه آنکه، شهید سپهبد قاسم سلیمانی همانند هزاران شهید دیگر همانند شهید صیاد شیرازی، ستاری، بابایی، شیرودی، ابشناسان، کشوری، همت، باقری و غیره امروز فقط یک فرمانده نیست که یک اسطوره بزرگ است؛ اسطوره مقاومت در برابر ظلم و ظالم، اسوه اخلاص و کار بی‌منت برای خدا، سرمشق تلاش، ساده‌زیستی، شجاعت، مجاهدت و خدمتگزاری به مردم و قهرمان مبارزه در راه آرمان، بی آنکه از «غیر خدا» ترسی داشته باشد.

منابع و ماخذ

منابع فارسی

- قرآن کریم
- امام علی (ع)، نهج البلاغه.
- امام خمینی (ره)، روح الله (۱۳۹۱). تهذیب نفس و سیر و سلوک از دیدگام امام خمینی، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، سید علی، بیانات معظم له، قابل دسترسی در: www.khamenei.ir
- احمدی‌زند، حسین علی (۱۴۰۰). شاخص‌های مدیریتی شهید صیاد شیرازی، مجله تخصصی بصیرت، شماره ۵.
- آقانظری، حسن؛ توکلی، محمدجواد؛ بیدار، محمد (۱۳۹۷). معناشناسی مکتب، نظام و علم در ادبیات اقتصاد اسلامی، معرفت/اقتصاد اسلامی، سال ۱۱، شماره ۱۳.
- اسکندری، کریم؛ عرفای جمشیدی، شادی؛ عرفای جمشیدی، شیدا (۱۴۰۲). طراحی الگوی خود مدیریتی با تأکید بر مکتب فکری شهید حاج قاسم سلیمانی با رویکرد تحقق حاکمیت منابع انسانی، فصلنامه حکمرانی متعالی، سال چهارم، شماره ۱۳.
- انصاری، قدرت‌الله (۱۳۹۸)، احکام و حقوق کودکان در اسلام، ج ۱، ص ۴۶۴-۴۶۶.
- باقری‌دولت‌آبادی، علی (۱۴۰۰). انقلاب اسلامی و مکتب سازی: نمونه موردی مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، دوره ۷، شماره ۴.
- بابایی طلائی، محمدباقر (۱۳۹۹). اصول راهبردی حاکم بر مکتب سلیمانی، فصلنامه مطالعات دفاعی/استراتژیک، سال هجدهم، شماره ۸۲.
- ترابی کلاته‌قازی، علی (۱۴۰۲). مولفه‌های اخلاق حکمرانی در مکتب شهید سلیمانی، فصلنامه حکمرانی متعالی، سال چهارم، شماره ۱۳.
- خوشطینت، محمد (۱۴۰۰). محور مقاومت در غرب آسیا، فصلنامه بصیرت، سال ۲، شماره ۴.
- دیویس، تونی (۱۳۸۷). اومانیسیم، مترجم عباس مخبر، تهران: نشر مرکز.
- ذاکری، مجتبی (۱۳۹۸). شرح حدیث جنود عقل و جهل امام خمینی (ره)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

- ردایی، هادی؛ ساده، احسان؛ امینی سابق، زینالعابدین (۱۴۰۰). مکتب شهید سلیمانی، منظومه عملی مسئولیت اجتماعی مدیران جهادی، *فصلنامه رهیافتهای نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی*، شماره ۱.
- رحیمیان، سعید (۱۳۸۹). *فصلنامه پژوهش‌های نهج البلاغه (النهج)*، شماره ۳۰؛ (پائیز ۱۳۸۹)، ص ۶۹-۸۹.
- رحیمیان، سعید (۱۳۸۲). *هویت فلسفه اسلامی*، قم، بوستان کتاب، ص ۳.
۱۹. زارعی، معصومه (۱۴۰۲). *پیش درآمدی بر مکتب شناسی فقهی*، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- ظاهری، محمدمهدی (۱۳۹۹). ارائه الگوی مدیریتی در تراز انقلاب برای مدیران عالی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سبک مدیریتی شهید سپهبد قاسم سلیمانی، *فصلنامه مدیریت اسلامی*، شماره ۲۸، سال ۱.
- عراقی، عبدالله؛ بیدگلی، محمد؛ رجبی‌ده‌برزویی، اصغر (۱۴۰۱). *واکاوی اهداف جنگ شناختی دشمن و راهکارهای تاب آوری مقابله با آن با تاکید بر آموزه‌های قرآن، مطالعات دفاع مقدس*، دوره ۸، شماره ۴۱.
- علوی، سیدمحمد؛ اسماعیلی، محمد (۱۳۹۷). ارائه الگوی فرماندهی مطلوب از دیدگاه اسلام و بیانات مقام معظم فرماندهی کل قوا (مدظله العالی) با رویکرد فراترکیب، *فصلنامه مدیریت نظامی*، سال ۱۸، شماره ۱.
- مهدیان، حسین؛ ترکاشوند، جلال (۱۳۹۹). الگوی نظام مند دفاع از منظر اندیشه دفاعی مقام معظم فرماندهی کل قوا (مدظله العالی)، *فصلنامه مدیریت نظامی*، زمستان، سال بیستم، شماره ۴، صفحات ۱ الی ۳۰.
- مهدیان، حسین؛ ترکاشوند، جلال (۱۴۰۱). الگوی نظام مند فرماندهی از منظر مقام معظم فرماندهی کل قوا (مدظله العالی)، *فصلنامه آموزش علوم دریایی*، سال دوم، شماره ۸، صفحات ۵۴ الی ۶۹.
- موثقی، احمد (۱۳۹۷). مکتب و مرام امام خمینی (ره): بنیادگرایی اسلامی یا رادیکالیسم اسلامی، کدامیک؟، *مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی امام خمینی و احیاء تفکر دینی*.

- نجاران طوسی، حامد (۱۳۹۹). مفهوم مکتب در منظومه فکری امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی: مکتب شهید سلیمانی الگویی تربیت مدیران جهادی و تمدن ساز، تهران: دانشگاه امام حسین (ع)
- هدایتی، احمدرضا (۱۴۰۱). آشنایی اجمالی با مفهوم مکتب، وب سایت ره توشه، قابل دسترس در: <http://rahtoooshe.com/p=۲۳۸۳>

منابع خارجی

- Agbada, Agbada (۲۰۲۰). "Is the Killing of Qasem Soleiman by the United States of America Legal Under International Law?" (January ۲۰۲۰). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=۳۵۱۵۵۲۴> or <http://dx.doi.org/۱۰.۲۱۳۹/ssrn..۳۵۱۵۵۲۴>
- Catan, John R. (۲۰۲۲). **A History of Ancient Philosophy: From the Origins to Socrates**, SUNY Press, ISBN .۳-۲۸۰-۸۸۷۱۲-۰